

อธิบายว่าด้วยยศเจ้า

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทรงพระกรุณา

พิมพ์ในงานพระถวญนพระบาท

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ที่วัดระฆังโฆสิตาราม

เมื่อวันที ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

อธิบายว่าด้วยยศเจ้า

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
ทรงพระนิพนธ์

พิมพ์ในงานพระกุศลพระราชทาน
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
ณวัดระฆังโฆสิตาราม
เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

สารบัญ

อธิบายว่าด้วยยศเจ้า	หน้า ๓
พระนามเจ้ากรุงเก่า	๖ ๓๕
เจ้านายกรุงศรีอยุธยา ที่เรียกพระนามตามกรม	๖ ๒๓
เจ้านายต่างกรมกรุงธนบุรี	๖ ๒๗
ว่าด้วยประเพณีตั้งกรมเจ้านาย	๖ ๓๐

อธิบายว่าตัวยศเจ้า

ยศเจ้านายในราชสกุลมี ๒ ประเภท สกุลยศ คือยศ
ที่เกิดเป็นเจ้านายชั้นใดประเภท ๓ อีสร์ยศ คือยศที่
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรง สถาปนาตั้งแต่งในทางราชการ
ประเภท ๓ จะอธิบายที่ละประเภทเป็นลำดับกันไป สกุล
ยศของเจ้านายนั้น บรรดาผู้ที่เกิดมาในราชตระกูล
จะเป็นราชบุตร ราชธิดา หรือราชนัดดาก็ตาม ย่อม
เรียกว่าเจ้า อันคำว่าเจ้านั้น ถือเป็นเกียรติยศของราช
ตระกูลไทยมาแต่ดึกดำบรรพ์ ได้พบในหนังสือเก่าใช้
เรียกว่าเจ้ามาตั้งแต่ไทยยังตั้งประเทศรวมกันอยู่ในเมืองจีน
ข้างฝ่ายใต้ ถ้าประมวลเวลาจนบัดนี้ก็กว่า ๓๐๐๐ ปี ถึง
ในปัจจุบั้นทุกวันนี้บรรดาชนที่เป็นชาติไทย จะเป็นไทย
ใหญ่ไทยน้อยอย่างไรก็ตาม ยังใช้คำว่าเจ้าเป็นยศของ

ราชตระกูลอยู่เหมือนกันทั่วไป ต่างกันแต่การที่จะจัด
 ตำแหน่งเป็นเจ้าชั้นสูงชั้นต่ำ ย่อมจัดตามลักษณะของประเทศ
 ไม่เหมือนกัน จะกล่าวแต่ส่วนในสยามประเทศ เท่าที่
 ได้พบในหนังสือเรื่องต่าง ๆ บางที่จะพลาดพดงบ้าง ขอ
 ท่านผู้อ่านจงฟังแต่พอเป็นเค้าเกิด

เจ้าที่สกุลยศเป็นชั้นสูงนั้น เรียกว่าเจ้าฟ้า ที่มาใช้
 เป็นราชสกุลยศเห็นจะมาแต่คติเดิมของไทย เรียกเทวดา
 ว่าผีฟ้า จึงเรียกเจ้านายของตนว่าเจ้าฟ้า ตรงกับเช่น
 เรียกว่า สัมมตเทวราช เข้าใจว่าเป็นยศซึ่งเกิดขึ้นทาง
 เมืองไทยใหญ่ก่อน แต่เดิมใช้เรียกแต่เจ้าผู้เป็นพระราชา
 ครองเมือง เช่นเดียวกับคำว่า ขุนหรือขุนทดวงนั่นเอง
 เจ้าผู้ครองเมืองไทยใหญ่ แด่เมืองเถิน เมืองตอ ทุกวัน
 นี้ก็ยังเรียกกันว่า เจ้าฟ้า เช่นเจ้าฟ้าหมอกใหม่ เจ้าฟ้า
 เชียงคอง เจ้าฟ้าเชียงรุ่ง เป็นต้น ยศเจ้าฟ้าที่มาปรากฏ
 ขึ้นในสยามประเทศมีในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า เมื่อ
 พระเจ้าจันทไชยครองเมืองตะไคว้ มีเศษฐภคินีทรงพระนาม

เจ้าฟ้าแก้วประพาพ พระมเหสีทรงพระนามเจ้าฟ้าปฎิมา
 สุกดาตวงจันทร์ คั้งนี้ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าผู้แต่งหนังสือ
 พงศ์าวดารเหนือในชั้นหลังเอาคำเจ้าฟ้าเต็มดวง โดยพดการ
 ไม่เป็นความจริงในทางพงศาวดาร ความจริงจะเป็นอย่าง
 ที่สอบสวนได้ความในหนังสือพงศาวดารพะม่า ว่าพมมี
 ยศเจ้าฟ้าปรากฏในสยามประเทศนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๓ ครัง
 นั้นพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง เขาแบบยศเมืองประเทศราช
 ไทยใหญ่ทชนเมืองหงสาวดี มาตั้งสมเด็จพะมหาธรรม
 ราชาราช แต่ยั้งครองเมืองพิษณุโลก เป็นเจ้าฟ้าสองแคว
 คำว่าสองแควเป็นชื่อเดิมของเมืองพิษณุโลก พระนาม
 เจ้าฟ้าสองแควนั้น แปลตรงกับอย่างที่เราเรียกทุกวันนี้
 ก็ว่า พระเจ้าพิษณุโลก เป็นนามตำแหน่งผู้ครองเมือง
 ประเทศราช ค่อนนั้นมาปรากฏในหนังสือราชการไทยที่
 ใช้คำเจ้าฟ้าเป็นครั้งแรก ในพระราชกฤษฎีกาของสมเด็จ
 พระเอกาทศรถอยู่ในกฎหมายลักษณะขบถศึก คั้งเมื่อปี
 มะเส็งจุตศักราช ๙๕๕ ภายหลังสมเด็จพะนเรศวรมหาราช

ทรงทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาหงสาวดีปี ๑ ในพระ
 ราชกฤษฎีกานั้น เรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า
 สมเด็จพระบาทมงกษัตกษณย์ศรีบริโลดม บรมหน่อนรา
 เจ้าฟ้านเรศวรเชษฐาธิปัตย์ ดั่งนี้ คำเจ้าฟ้า ในที่นี้ก็
 แปลว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินอีก ที่มาใช้คำเจ้าฟ้าเป็น
 สกฤตศักดิ์สำหรับพระราชกุมาร ปรากฏในหนังสือพระ
 ราชพงศาวดารเป็นครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ
 เรียกพระราชโอรสว่า เจ้าฟ้าสุทัศน์ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์
 ก่อนนั้นขึ้นไปแต่ในกฎมณเฑียรบาลที่กล่าวถึงราชกุมาร
 ศักดิ์ ก็มีได้ปรากฏคำว่าเจ้าฟ้า ต่อชั้นหลังเห็นจะตั้งแต่
 แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง จึงได้มีกำหนดแน่นอนว่า
 ถ้าพระราชโอรสธิดาที่พระมารดาเป็นเจ้า มีราชสกฤตยศ
 เป็นเจ้าฟ้า เจ้าฟ้ายังมีอีกชั้นหนึ่งซึ่งเป็นพระราชนัดดา
 ถ้าพระมารดาเป็นเจ้าฟ้า พระโอรสธิดาก็เป็นเจ้าฟ้าตาม
 อย่างพระมารดา ประเพณีอันนี้ปรากฏครั้งแรกในหนังสือ
 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ครั้งแผ่นดินพระเจ้า

ท้ายสระ คือเจ้าฟ้าสังวาลย์ และเจ้าฟ้าจืด พระบิดา
ทรงพระนามว่าพระองค์เจ้าแก้ว พระเจ้าลูกเธอในสมเด็จพระ
พระเพ็ชรราชา แต่เจ้าฟ้าเทพพระราชธิดาสมเด็จพระเจ้า
ท้ายสระเป็นพระมารดา ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระ
พระบรมโกศเจ้าอยู่หัว ก็เป็นเจ้าฟ้ามาแต่แต่ครั้งสมเด็จพระ
ในรัชกาลที่ ๑ เพราะสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ พระบรม
ราชชนนีเป็นเจ้าฟ้า

ราชสกุลยศรองแต่เจ้าฟ้าลงมาเป็นพระองค์เจ้า พระ
องค์เจ้ามีหลายชั้น ชั้นสูงคือพระราชบุตรพระราชธิดา
อันเกิดด้วยพระสนม ตรงกับที่เรียกในกฎหมายแต่โบราณว่า
พระเยาวราช ชั้นรองลงมา ราชันดิดา ซึ่งมารดาเป็น
พระองค์เจ้า ก็ยอมเป็นพระองค์เจ้าด้วย เมื่อมาถึงชั้น
กรุงรัตนโกสินทร์นี้ บรรดาพระโอรสธิดาของพระมหา
อุปราช ไปรด ๆ ให้มียศเป็นพระองค์เจ้าทั้งนั้น พระโอรส
ธิดาเจ้าฟ้าณะแพทที่เกิดด้วยพระอัครชายา ไปรด ๆ ให้เป็น

พระองค์เจ้า รong แคะชนนลงมาถึงพระองค์เจ้าตง คือ
หม่อมเจ้าซึ่งเลือกสรรยศสถาปนาเป็นพระองค์เจ้า โดย
ฉะเพาะพระองค์

ราชสกุลยศรองแคะพระองค์เจ้าตงมา ถึงชั้นหม่อมเจ้า
เป็นยศสำหรับ โอรสธิดาของเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า และ
มารดาเป็นพระองค์เจ้า เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา แม่
พระโอรสธิดาพระมหาอุปราชถ้ามารดาเป็นเจ้า ก็เป็น
แต่เพียงหม่อมเจ้า เช่นหม่อมเจ้าอาทิตย์ ในกรมพระ
ราชวังบวรเสนาพิทักษ์ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
บรมโกศ เป็นตัวอย่าง มีปรากฏอยู่ในคำจารึก

เจ้าราชินิกุล คือเจ้ารามขพ เจ้าทศเทพ เป็นต้น
ซึ่งเป็นยศมีมาเก่าแก่ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เดิมยศเห็นจะ
เสมอกับหม่อมเจ้า ทำนองเป็นหม่อมเจ้าตง มาเปลี่ยน
เป็นหม่อม เช่นหม่อมราโชทัย เป็นต้น เมื่อในรัชกาลที่ ๕
กรุงรัตนโกสินทร์^๕เอง

ราชสกุลยศชั้นราชปนัดดา คือบุตรธิดาของหม่อมเจ้า เป็นหม่อมราชวงศ์ ในทำเนียบศักดินาพดเรือนก็มี แต่สงสัยว่าจะเป็นของเดิมเข้าใหม่ เพราะคำว่าหม่อมราชวงศ์ เพิ่งใช้ ในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง แต่ก่อนเรียกกันว่าเจ้าบ้างคุณบ้าง ครั้นกรุงศรีอยุธยา จะเรียกว่าอะไร ไม่ปรากฏ

บุตรธิดาหม่อมราชวงศ์มียศเป็นหม่อมหลวง คำว่า หม่อมหลวงนั้น พบในประกาศรัชกาลที่ ๕ ซึ่งห้ามมิให้ เรียกหม่อมราชวงศ์ว่าเจ้า มีในประกาศนี้แห่ง ๓ ว่า “หม่อมราชวงศ์ที่ในราชการเรียกว่าหม่อมหลวง ที่ไพร่ ก็เรียกว่าเจ้า” ดังนี้ ประกาศลงวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวดฉศกศักราช ๑๒๒๖ (พ. ศ. ๒๔๐๗) ตาม ความในประกาศนั้น ดูเป็นหม่อมหลวงเป็นชั้นเดียวกับ หม่อมราชวงศ์ ครั้นมาในรัชกาลที่ ๕ ดดลงมาเป็น ราชสกุลชั้นต่ำ ใช้เรียกบุตรหม่อมราชวงศ์ สืบมาจนบัดนี้

ส่วนอิสตรียศ คือยศที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสถาปนา
เจ้านายให้มีศักดิ์สูงชันนั้น ชั้นสูงสุด คือตำแหน่งพระ
มหาอุปราช คือผู้ที่จจะรับรัชทายาทสืบพระวงศ์

ในกฎมณเฑียรบาลซึ่งตั้งเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถบัญญัติว่า พระราชกุมารอันเกิดด้วยพระ
อัครมเหสี เป็นสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า พระราชกุมาร
อันเกิดแต่แม่หยัวเมือง เป็นพระมหาอุปราช ที่กล่าวไว้ใน
กฎมณเฑียรบาลดังนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าหมายความว่า พระ
ราชกุมารซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะทรงสถาปนาให้เป็นรัชทายาท
นั้น ถ้าพระมารดาเป็นพระอัครมเหสี ให้มีพระเกียรติยศ
เรียกว่าสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า ถ้าพระราชกุมารที่จะเป็นผู้
รับรัชทายาท พระมารดามีเกียรติยศต่ำกว่าพระอัครมเหสี
ลงมา เป็นแต่เพียงแม่หยัวเมืองไซ้ มีพระเกียรติยศเรียก
เพียงว่าพระมหาอุปราช ตามเนื้อความที่ปรากฏในหนังสือ
พระราชพงศาวดาร พระราชกุมารที่เรียกว่าสมเด็จพระหน่อ
พุทธเจ้ามีแต่พระองค์เดียว คือ สมเด็จพระบรมราชา

หน่อพุทธางกูร แต่จะมีพระองค์อื่นอีกหรืออย่างไรไม่ได้
กล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ตอนหลังมาเรียก
แต่ว่าพระมหาอุปราชทั้งนั้น

อิสตรียศสำหรับราชตระกูล รองแต่พระมหาอุปราช
ลงมา พระเจ้าแผ่นดินทรงสถาปนาให้มีพระนามขึ้นด้วย
คำว่า พระ เป็นราชประเพณีมาแต่ครั้งสุโขทัย มีตัวอย่าง
ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ว่าเมื่อยัง
เป็นตุกยาเชอพระองค์ที่ ๒ อยู่ มีความชอบชนข้างชนะ
ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด พระราชบิดาสถาปนาให้มี
พระนามว่า พระรามคำแหงดังนี้ อิสตรียศที่เป็นพระ
ยังใช้มาในชั้นกรุงเก่าเป็นราชธานี เช่นพระราเมศวร
พระบรมราชา พระอินทราชา เป็นต้น ตลอดจนมาถึง
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ก็ยังมีได้มีอิสตรียศ
เจ้านายที่ใช่เรียกตามนามกรม ว่ากรมหมื่น กรมขุน
ประเพณีเรียกพระนามเจ้านาย ตามนามกรมอย่างทุกวันนี้
ยังมีชนเมือในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรง

ตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าศรีสุพรรณ เป็น
 เจ้ากรมหลวงโยธาเทพ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
 สุกาวดี เป็นเจ้ากรมหลวงโยธาเทพ เป็นครั้งแรกที่มี
 เจ้านายเรียกพระนามตามกรมและใช้แบบแต่นั้นสืบมา
 เหตุใดจึงได้เลิกใช้ตั้งเจ้านาย ขึ้นพระนามว่าพระ
 เบ็ญจนาถใช้พระนามตามกรม ไม่ปรากฏอธิบายไว้ในที่ใด
 ชัดเจน แต่ดูเหมือนจะพอสันนิษฐานเหตุได้ ด้วยปรากฏ
 ในพระราชพงศาวดารว่า ครั้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชนั้น มีเหตุอริกับพระเจ้าพืษาน้องยาเธอ ตั้ง
 แต่เจ้าฟ้าไชยเป็นต้น ตลอดจนพระไตรภูวนาทิศยวงศ์
 พืษาน้องยาเธอที่ได้มีอิสสรียยศ เชื่อได้ว่าได้มีมาแต่
 แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแล้ว ที่ยังไม่ได้
 สถาปนาอิสสรียยศ มีเจ้าฟ้าอภัยทศเป็นต้น ก็ได้ปรากฏ
 ว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงยกย่องอย่างใด นับว่าในแผ่นดิน
 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช งดการสถาปนาอิสสรียยศ
 เจ้านายชั้นสูงที่เป็นพระองค์ชายตลอดทั้งรัชกาล มีเนื้อ

ความปรากฏในหนังสือมองซิเออร์ตาตูแบร์ราชทูตฝรั่งเศส
 แต่งเรื่องเมืองไทยในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหา
 ราช กล่าวไว้แห่งหนึ่ง ว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้
 ทรงยกย่องพระราชธิดาให้มีชื่อกันเป็นบริวาร และมีเมือง
 ด้วยขึ้นเท่ากับเกียรติยศพระอัครมเหสี เนื้อความดังปรากฏ
 ในหนังสือพระราชพงศาวดาร และในหนังสือของมอง
 ซิเออร์ตาตูแบร์ที่กล่าวนี้ เป็นข้อให้สันนิษฐานว่า ที่กล่าว
 ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ทรงตั้งกรมหลวงโยธาทิพ
 กรมหลวงโยธาเทพนั้น ที่จริงไม่ใช่เป็นการสถาปนา
 อีสร์ริยยศอย่างเราเข้าใจกันทุกวันนี้ ด้วยราชประเพณี
 ครั้งกรุงเก่าก่อนนั้น แม่เจ้านายพระองค์หญิง เมื่อ
 สถาปนาอีสร์ริยยศให้สูงขึ้น ก็มีพระนามขึ้นว่าพระ
 เหมือนกับพระองค์ชาย มีตัวอย่างเช่น พระสุริโยทัย
 พระเทพกษัตริย์ พระวิสุทธกษัตริย์ ในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระมหาจักรพรรดิ ปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
 การที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงตั้งกรมหลวงโยธา

ทิพ กรมหลวงโยธาเทพนั้น ความจริงคือ โปรดให้
 รวมคนเข้าสังกัดหมวดหมู่ตั้งขึ้นเป็นกรมใหม่ ๒ กรม ให้
 เจ้ากรมเป็นหลวง มีชื่อว่าหลวงโยธาทิพกรม ๑ หลวง
 โยธาเทพกรม ๑ กรมหลวงโยธาทิพให้ขึ้นในสมเด็จ
 พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าศรีวัชรพรรณ กรมหลวงโยธาเทพ
 ให้ขึ้นในสมเด็จพระเจ้าดุกเธอ เจ้าฟ้าสุดาวดี คน
 ทงหลาย จึงเรียกพระนามสมเด็จพระเจ้าเจ้าน้องนางเธอ
 พระองค์นั้นว่า เจ้ากรมหลวงโยธาทิพ เรียกสมเด็จ
 พระเจ้าดุกเธอว่า เจ้ากรมหลวงโยธาเทพ หมายความว่า
 ผู้เป็นเจ้าของกรมโยธาทิพและกรมโยธาเทพ ไม่ใช่เป็น
 พระนามส่วนพระองค์ ความข้อนี้ พระบาทสมเด็จ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชา
 ธิบายไว้ ในหนังสือพระราชวิจารณ์ ถ้าท่านผู้ใด
 อยากทราบความโดยพิสดาร จงไปอ่านพระบรมราชา
 ธิบายนั้นเถิด ด้วยเหตุนี้ ชื่อเจ้ากรมจึงเหมือนกับนามเจ้า
 ต่างกรมมาจนตราแต่ทุกวันนี้ ซึ่งเป็นพยานให้พิจารณา

เห็นได้ว่า ที่จริงพระนามที่เรียกเจ้านายนั้นเป็นนามกรม มิใช่เป็นพระนามเจ้า ผิดกันกับแบบเดิมที่สถาปนาเป็น พระบรมราชาและพระอินทราชาเป็นต้น ประเพณีนั้นเป็นอันเลิกมาตั้งแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ถึงแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ทรงประพฤติกฎแบบแผนตามแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่เหตุการณ์ในแผ่นดินนั้นผิดกัน คือที่จำต้องทรงตั้งเจ้านายพระองค์ชายชั้นสูง จึงทรงตั้งหลวงสรศักดิ์พระราชาโอรส เป็นพระมหาอุปราช และให้พระมหาอุปราชเสด็จอยู่ที่วังจันทน์เกษมซึ่งเปลี่ยนนามเรียกให้สูงขึ้นว่า พระราชวังบวรสถานมงคล จึงเลยเอาชื่อวังนั้นเป็นชื่อเรียกกรมบรรดาข้าราชการที่ขึ้นในพระมหาอุปราชว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล นามนั้นก็เป็นนามหมวดหมู่ของข้าราชการมิใช่ নামของพระมหาอุปราช และยังมีอีกตำแหน่ง ๓ ซึ่งทรงขึ้นใหม่ที่เดียวในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา คือ ทรงตั้งนายจบกษประสิทธิ์ศักดิ์ปัทม

๑๔
 บาศ์ขวาซึ่งเป็นคู่คิดเอวราชสมบัติ ให้เป็นเจ้ามอฮิสต์รียัค
 ชันสูงรองแก่พระมหาอุปราชลงมา และให้ไปอยู่ที่วังหลัง
 เรียกนามวังหลังว่าพระราชวังบวรสถานพิมุข เขานาม
 นี้ใช้เป็นนาม กรม ของข้าราชการที่สังกัดกันในวังหลังว่า
 กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข โดยทำนองเดียวกับ
 ข้าราชการที่ขึ้นในพระมหาอุปราช นอกจากนั้นจะทรง
 ยกย่องเจ้านายพระองค์ใด ก็ให้ว่ากรมและเรียกพระนาม
 ตามกรม ตามแบบในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 จึงเคยเป็นแบบตั้งเจ้านายต่างกรมสืบต่อมาด้วยประการ
 ฉะนี้ ในหนังสือราชการครั้งกรุงเก่า และครั้งกรุง
 รัตนโกสินทรตลอดมาจนรัชชกาลที่ ๓ เมื่อออกพระนาม
 เจ้านายต่างกรมยังใช้ขึ้นคำว่าเจ้าก่อนมิได้ เช่นคำว่ากรม
 ยกตัวอย่างดังในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ที่ไทยทำ
 กับอังกฤษเมื่อในรัชชกาลที่ ๓ ยังเขียนว่าได้ตรวจสัญญา
 นั้นหน้าพระที่นั่งเจ้ากรมหมื่นสุนทรวิชัย ไม่ได้เรียก
 พระนามว่ากรมหมื่นสุนทรวิชัย อย่างทุกวันนี้

อิสต์รียยส์เจ้าตามแบบเดิมซึ่งชนคำว่า พระ อันปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารแต่ก่อนมา เมื่อถึงแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาทอดเอาลงมาใช้เป็นยศเจ้าราชินิกุล เช่น เจ้าพระพิไชยสุรินทร เจ้าพระอินทรอภัย เจ้าพระบำเรอภุชร์ เป็นต้น ข้าพเจ้าสงสัยว่า คำว่าพระที่จริงจะไม่มี หากผู้เขียนหนังสือพระราชพงศาวดารจะเขียนหายไป ขอนมพยานจะเห็นได้ในครั้งกรุงธนบุรีก็เรียกเจ้าราชินิกุลว่าเจ้าเฉย ๆ เช่นเจ้ารามตักษณ์ เป็นต้น

พระนามเจ้ากรุงเก่า

ชนก่อนเรียกพระนามตามกรม

๓. พระราเมศวร เกษม ๔ พระองค์ คือ ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระองค์ ๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระราเมศวรพระองค์ ๓ (แต่เพราะหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นตามอิสต์รียยส์เดิมว่า พระราเมศวร จึงเรียกราชโอรส

ซึ่งได้รับรัชชทายาทว่า พระรามราชา ซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจว่า
 ที่จริงเป็นตำแหน่งพระรามศักรวรรณ์เอง) แผ่นดินส้มเต็จ
 พระบรมราชาธิราชที่ ๒ พระองค์ ๓ แผ่นดินส้มเต็จพระ
 มหากักรพรรดิพระองค์ ๓ ถูกเชอทยกขึ้นเป็นพระรามศักร
 วรรณ์แต่เป็นถูกเชอพระองค์ใหญ่อยู่ในที่รับรัชชทายาท
 ข้าพเจ้าเข้าใจว่า จะเป็นพระนาม ๓ ซึ่งสำหรับอภิเชก
 ผู้รับรัชชทายาท

๒. พระนเรศวร มีแต่ในแผ่นดินส้มเต็จพระมหา
 ธรรมราชาธิราชพระองค์เดียว จดหมายเหตุของไปจุเกตว่า
 ราชฎรเรียกกันว่าเจ้าดำ (คู่กับเจ้าขาว คือส้มเต็จพระ
 เชอกาทศรต) น่าเข้าใจว่า เมื่อในแผ่นดินส้มเต็จพระมหา
 กักรพรรดิ จะเรียกกันว่าพระองค์ดำมาแต่ยังทรงพระ
 เยาว์ ฟังอภิเชกเป็นพระนเรศวร (อันเทียบด้วยพระ
 นามพระรามศักรวรรณ์เอง) เมื่อส้มเต็จพระมหาธรรมราชา
 ธิราชได้ครองกรุงศรีอยุธยา

๓. พระมหินทร มีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
พระองค์เดียว (เห็นจะแปลงจากพระนามอินทราชา เหตุ
ที่แปลงนั้นจะเห็นได้ในอธิบายต่อข้างหน้า)

๔. พระเอกาทศรถ (ที่ใช้เป็นนามพระเจ้าตากเชอ)
มีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชพระองค์เดียว

๕. พระอาทิตย์วงศ์ มีในแผ่นดินสมเด็จพระราม
ธิบดีที่ ๒ พระองค์ ๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
พระองค์ ๓

๖. พระไตรภูวนาทิตย์วงศ์ (ซึ่งเข้าใจว่าเทียบด้วย
พระอาทิตย์วงศ์นั่นเอง) มีในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททองพระองค์ ๓

๗. พระศรีศักราช มี ๓ พระองค์ คือ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระไชยราชาธิราชพระองค์ ๓ เป็นพระนามเดิมของ
พระเจ้าทรงธรรม (ซึ่งเป็นขอลงสัยของผู้ศึกษา
พงศาวดารอยู่) ว่าเป็นพระนามยศเมื่อก่อนทรงผนวช

เพราะเป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ) พระ
องค์ ๓ ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม มีพระศรีศิลาปัก อีกพระ
องค์ ๓

๘. พระศรีเสาวราช มี ๒ พระองค์ คือ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระองค์ ๓ ปากฎพระนามนี้ใน
แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรอีกพระองค์ ๓

๙. พระเชษฐาธิราชกุมาร มี ๒ พระองค์ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระองค์ ๓ ในแผ่นดินพระ
เจ้าทรงธรรมพระองค์ ๓

๑๐. พระวิสุทธิราชกุมาร มีในแผ่นดินสมเด็จพระ
พระบรมราชาหน่อพุทธางกูรพระองค์เดียว

๑๑. พระนารายณ์ราชกุมาร หรือ สุรินทรราชกุมาร
ปากฎเป็น ๒ นัยอยู่ คือ พระนามของสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช เมื่อยังเป็นลูกเชอในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททอง

พระนามยศของเจ้านายครึ่งกรุงศรีอยุธยายังมีอีกประ
เภท ๓ ซึ่งดงท้ายพระนามว่าราชา คือ

๓๒. พระบรมราชา มี ๓ พระองค์ ในแผ่นดิน
 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระองค์ ๓ แผ่นดินสมเด็จพระ
 พระบรมไตรโลกนาถพระองค์ ๓ แผ่นดินสมเด็จพระ
 รามาธิบดีที่ ๒ พระองค์ ๓

๓๓. พระอินทราชา มี ๔ หรือ ๕ พระองค์ คือ ใน
 แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ พระองค์ ๓ (หรือ
 ๒ พระองค์) ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 พระองค์ ๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองพระองค์ ๓

๓๔. พระไชยราชา มีในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชา
 หน่อพุทธางกูรพระองค์เดียว

๓๕. พระเทียรราชา มีในแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชา
 ธิราชพระองค์เดียว

๓๖. พระมหาธรรมราชา มีในแผ่นดินสมเด็จพระ
 มหาจักรพรรดิพระองค์ ๓ (หนังสือพระราชพงศาวดาร
 ว่า มีในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรอีกพระองค์ ๓ ซึ่ง
 ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่ามีจริง)

๓๗. พระศรีสุธรรมราชา มีในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองพระองค์ ๓ (เห็นจะแปลงมาจากพระมหาธรรมราชานั่นเอง)

พระนามเจ้านายที่ตั้งท้ายว่าราชานัน ข้างพระเจ้าสันนิษฐานว่าเดิมเห็นจะเป็นพระนามสำหรับเจ้านายที่ทรงตั้งให้ไปปกครองหัวเมืองเป็นประเทศราช จึงตั้งท้ายพระนามว่า ราชานัน มีตัวอย่างดังพระบรมราชาได้ครองเมืองสุพรรณบุรีพระองค์ ๓ ครองเมืองพิษณุโลกพระองค์ ๓ พระอินทราชาครองเมืองสุพรรณบุรี ๒ พระองค์ พระมหาธรรมราชา (เขาอย่างนามพระเจ้ากรุงสุโขทัยแต่ก่อน) ตั้งไปครองเมืองพิษณุโลก แต่ที่เป็นตัวอย่างชัดเจนดี นั้น คือ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร เดิมเมื่ออยู่กรุงศรีอยุธยา มีพระนามว่า พระอาทิตย์วงศ์ชั้น ๓ แล้ว เมื่อจะขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก จึงได้เป็นพระบรมราชา เจ้านายครองเมืองที่ไม่มีพระนามว่าราชานัน ตั้งท้าย มีแต่ที่เป็นพระมหาอุปราช คือ พระรามาศวร

และพระนเรศวร ด้วยสังเกตเห็นดังนี้ จึงเข้าใจว่า
พระนามที่ลงท้ายว่าราชา จะเป็นตำแหน่งสำหรับเจ้า
ครองเมือง แต่ตามการที่เป็นจริงดังปรากฏในพระราช
พงศาวดาร เจ้านายที่มีนามว่าราชาอยู่ท้าย ไม่ได้ไป
ครองเมืองทุกองค์ เช่น พระเทียรราชา พระศรีสุธรรม
ราชา ก็ไม่ปรากฏว่าได้ออกไปครองเมือง

ยังมีพระนามเจ้านายอีกประเภท ๓ ที่เรียกในพระ
ราชพงศาวดารว่าเจ้าทองตนกต พระแก้วฟ้า หรือพระ
ยอดฟ้ากต ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นพระนามก่อนสถาปนา
พระเกียรติยศ เหมือนอย่าง (เจ้าฟ้า) พระขวัญ
และ (เจ้าฟ้า) พระศรีสุนทร ในแผ่นดินสมเด็จพระ
เพ็ชรราชา

ประเพณีที่สถาปนาเกียรติยศเจ้านายให้มีพระนามชั้น
ว่าพระ เช่นกถาวมานี่ ที่เป็นพระองค์หญิง ปรากฏ
ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ คือ พระสุริโยทัย
พระองค์ ๓ พระวิสุทธิกษัตริย์พระองค์ ๓ พระเทพ

กษัตริย์พระองค์ ๓ (อีก ๒ พระนามที่เรียกว่า พระ
 สวัสดิราชและพระแก้วฟ้า ในแผ่นดินสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิเหมือนกันนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าผู้จดหนังสือ
 จะหลงเอาคำพระมาใช้ ในที่ซึ่งควรใช้คำเจ้า)

พระนามเจ้านายที่ปรากฏมาในพระราชพงศาวดารกรุง
 กรุงศรีอยุธยา มีประหลาดน่าสังเกตอยู่ ๒ พระนาม
 ที่เรียกว่าเจ้าแก้ว และเจ้าไทย ๒ พระนามนี้ เห็น
 จะเป็นนามตำแหน่งมิใช่นามเฉพาะพระองค์เป็นแน่ แต่
 จะเป็นตำแหน่งอย่างไรและเป็นเจ้านายชั้นใด ก็ยังไม่
 เห็น มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงแผ่นดิน
 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ เรียกว่าเจ้าแก้ว เจ้าไทย ต่อ
 มาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เมื่อไปได้
 กรุงกัมพูชาได้ ว่าได้ตัวพระยาแก้ว พระยาไทย (เขมร)
 เข้ามาด้วย แต่ในหนังสือพระราชพงศาวดารชั้นหลัง
 เขียน “พระองค์” แทน “เจ้า” มีพระองค์
 แก้วต่อมาในพระราชพงศาวดารอีกหลายพระองค์ ส่วน

พระองค์ไทยนั้นหายไป เบียดเบียนเป็นพระองค์ทอง ปราบฏ
 ครั่งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ว่าตั้งให้ขึ้นไป
 ว่าราชการเมืองพิไชยพระองค์ ๓ และเป็นตุกเขอสมเด็จพระ
 พระเจ้าปราสาททองพระองค์ ๓

เจ้านายกรุงศรีอยุธยา ที่เรียกพระนามตามกรม
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๑. สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าศรีรัตพร
 เป็นกรมหลวงโยธาเทพ
๒. สมเด็จพระเจ้าตุกเขอ เจ้าฟ้าสุดาวดี
 เป็นกรมหลวงโยธาเทพ

แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

๑. พระเจ้าสรศักดิ์ ราชโอรส (คือสมเด็จพระเจ้าเสือ)
 เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช
๒. นายจบกษประสิทธิ์ ทรงบาศขวา กรมช้าง (ซึ่งเป็น
 คู่คิดเอกราชสมเด็จพระนเรศวรมหาราช)
 เป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

๓. พระองค์เจ้าหญิงแก้ว พระเจ้าลูกเธอสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เจ้าจอมมารดาเป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอก พระน้องนางของสมเด็จพะเพ็ชรราชา ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพะเพ็ชรราชา จึงยกพระองค์^{๒๒} เจ้าแก้วชนเป็นเจ้าฟ้า^{๒๕} และเป็นกรมขุนเสนาบริรักษ์^{๒๖}

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ

๑. พระมเหสีกตางของสมเด็จพะเพ็ชรราชา ซึ่งเป็นพระราชมารดาเลี้ยง และได้ทรงทำนุบำรุงมาแต่ยังทรงพระเยาว์^{๒๗}
เป็นกรมพระเทพามาตย์
๒. เจ้าฟ้าเพชร ราชโอรสพระองค์ใหญ่ (คือ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ)
เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช
๓. เจ้าฟ้าพร ราชโอรส เป็นพระบันฑูรน้อย แต่ไม่ปรากฏนามกรม

แผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ

๑. เจ้าฟ้าพร ส้มเค็ญพระอนุชาธิราช (คือ ส้มเค็ญพระเจ้าบรมโกศ)
 เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช
๒. เจ้าท้าวทองสุก พระราชชายาเดิม ยกเป็นพระอัครมเหสีมีพระนามกรม
 เป็นกรมหลวงราชานุรักษ์
๓. เจ้าฟ้านเรนทร์ ราชโอรส
 เป็นกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์

แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ

๑. พระองค์ขาวพระราชชายาเดิมยกเป็นพระมเหสีชวามเหสีมีพระนามกรม
 เป็นกรมหลวงอภัยนุชิต
๒. พระองค์พดด้วง พระราชชายาเดิม ยกเป็นพระมเหสีซ้ายมเหสีมีพระนามกรม
 เป็นกรมหลวงพิชมณดร์

๓. เจ้าฟ้าบรมขิเบศร์ พระราชโอรส (คือเจ้าฟ้ากุ้ง)
เป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ ภายหลังได้เลื่อนเป็นกรมพระ
ราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช
๔. เจ้าฟ้าเอกทัศ ราชโอรส (คือ ส้มเต๋จพระเจ้าสุริยา
มรินทร์)
เป็นกรมขุนอนุรักษ์มนตรี
๕. เจ้าฟ้าอุทุมพร (คือ เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อราชโอรสที่
ปรากฏพระนามว่า ส้มเต๋จพระเจ้าอุทุมพรราชา
หรือขุนทดวงหาวัต)
เป็นกรมขุนพรพินิต
๖. เจ้าฟ้าบรมซึ่งเป็นราชธิดา
เป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์
๗. เจ้าฟ้านุ่ม พระราชธิดา ซึ่งพระราชทานให้เป็น
พระชายากรมพระราชวังบวรเสนาพิทักษ์
เป็นกรมขุนพิศาดเสนา (ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
เขียนว่ายี่สามเสนา เห็นจะผิด)

๘. เจ้าฟ้าจาด ซึ่งพระองค์เจ้าแก้วพระเจ้าตุ๊กเชอสมเด็จพระเพทราชาเป็นพระบิดา เจ้าฟ้าเทพพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเป็นพระมารดา ปราบกฏในหนังสือบางฉบับว่า
เป็นกรมขุนสุรินทรสงคราม
๙. พระองค์เจ้าแขก พระเจ้าตุ๊กเชอ เป็นกรมหมื่นเทพพิพิธ
๑๐. พระองค์เจ้ามังกุด พระเจ้าตุ๊กเชอ เป็นกรมหมื่นจิตรสุนทร
๑๑. พระองค์เจ้ารถ พระเจ้าตุ๊กเชอ เป็นกรมหมื่นสุนทรเทพ
๑๒. พระองค์เจ้าปาน พระเจ้าตุ๊กเชอ เป็นกรมหมื่นเสด็จกิติ
๑๓. มีพระนามเจ้าต่างกรมปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงเก่าอีกองค์ ๓ ทราบไม่ได้แน่แน่ใคร ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าจะเป็นเจ้าพระพิไชยสุรินทร ราชินิกุล

ที่^{๑๕}มีความชอบ คร^๒งถวาย ราช^๓สมบัติแก่^๔สมเด็จพระเจ้า
เล^๕ื่อนน^๖
เป็น^๗กรมหม^๘นอินท^๙รภัก^{๑๐}ดี

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าสุริยามรินทร์

๑. เ^๑อนกรมหลวงพิ^๒พิช^๓มน^๔ตรี ส^๕มเด็จ^๖จ^๗พระราช^๘ชน^๙นี้
เป็น^{๑๐}กรมพระ^{๑๑}เทพามา^{๑๒}ตย์
๒. ใน^๑คำให้^๒การ^๓ข^๔น^๕หลวง^๖หา^๗ว^๘ัด^๙ด^{๑๐}ระ^{๑๑}บบ^{๑๒}พะ^{๑๓}ม่า ว่า^{๑๔}ทรง^{๑๕}ตั้ง^{๑๖}
พระ^{๑๗}องค์^{๑๘}เจ้า^{๑๙}แม่^{๒๐}ด^{๒๑}ง^{๒๒}แม่^{๒๓} พระ^{๒๔}อ^{๒๕}คร^{๒๖}ม^{๒๗}เห^{๒๘}ษี^{๒๙} มี^{๓๐}พระ^{๓๑}นาม^{๓๒}กรม^{๓๓}
เป็น^{๓๔}กรม^{๓๕}ขุน^{๓๖}วิ^{๓๗}ม^{๓๘}ต^{๓๙}ภัก^{๔๐}ดี
๓. หม^๑่อม^๒เจ้า^๓อา^๔ท^๕ิต^๖ย์ ใน^๗กรม^๘พระ^๙ราช^{๑๐}วัง^{๑๑}บ^{๑๒}วร^{๑๓}เส^{๑๔}นา^{๑๕}พิ^{๑๖}ท^{๑๗}ก^{๑๘}ษ์^{๑๙}
เป็น^{๒๐}กรม^{๒๑}หม^{๒๒}น^{๒๓}พิ^{๒๔}ท^{๒๕}ก^{๒๖}ษ์^{๒๗}ภู^{๒๘}แบ^{๒๙}ศ^{๓๐}ร์

เจ้านายต่างกรม^๑คร^๒ง^๓กร^๔ง^๕ช^๖น^๗บ^๘ู^๙ร์

พระ^๑เจ้า^๒กร^๓ง^๔ช^๕น^๖บ^๗ู^๘ร์^๙ท^{๑๐}ร^{๑๑}ง^{๑๒}ต^{๑๓}ง

๑. พระ^๑ราช^๒ชน^๓น^๔น^๕พ^๖น^๗บ^๘หลวง^๙
เป็น^{๑๐}กรม^{๑๑}พระ^{๑๒}เทพ^{๑๓}มา^{๑๔}ต^{๑๕}ย์^{๑๖}พระ^{๑๗}องค์^{๑๘} ๑

๒. ^๕คิงพระมเหษีเดิม

^๕เป็นกรมหลวงบาทบริจาริกาพระองค์ ๓

๓. ^๕คิงพระญาติวงศ์ ไม่ทราบว่าเป็นใคร

^๕เป็นกรมขุนอินทรพิทักษ์พระองค์ ๓ เข้าใจว่าอยู่ไม่ช้า
^{๕๕}กัณฑ์พระชนม์

๔. ^๕คิงสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ ^{๕๕๕}เจ้าฟ้าจุ้ย

^๕เป็นกรมขุนอินทรพิทักษ์ ๓

๕. ^{๕๕}คิงเจ้าบุญมีหลานเธอ ^{๕๕๕}ซึ่งเป็นเจ้ารามตักขณ

^๕ตำแหน่งราชินิกุลอยู่ก่อนแล้ว

^๕เป็นกรมขุนอนุรักษสังคราม ๓

๖. ^{๕๕}คิงเจ้าบุญจันทร์ หลานเธอ

^๕เป็นกรมขุนรามภูเบศร์ ๓

^๕เมื่อท่านผู้ใดอ่านดูโดยพิจารณา จะเห็นได้ในบาญชี

^๕เจ้านายต่างกรมครั้งกรุงเก่าแต่ละกรุงชนบุรี ^{๕๕๕}ที่พิมพ์ไว้

^{๕๕๕}ในหนังสือเรื่องนี้ ^{๕๕๕}ว่าตั้งแต่เกิดประเพณีเรียกพระนาม

^{๕๕๕}ตามกรมมา ^{๕๕๕}อิสสระยศของเจ้านายชั้นสูงที่สุดเป็นเพียง

กรมพระ มีแต่สมเด็จพระพันปีหลวงกับพระมหาอุปราช
และวังหลัง อีสร์วิยาศ์ชั้นรองลงมา ที่เป็นกรมหลวงนั้น
ประหลาดที่มีแต่เจ้านายฝ่ายใน ไม่มีเจ้านายพระองค์
ชายใดเป็นสักพระองค์เดียว แม้สมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ
ก็ดี สมเด็จพระเจ้าหลานเธอก็ดี ที่เป็นพระองค์ชายเป็น
แต่เพียงกรมขุน ส่วนพระองค์เจ้านั้นได้เป็นเพียงกรม
หมื่นเท่านั้น อีกประการหนึ่งในครั้งกรุงเก่ามิได้ปรากฏ
การเลื่อนกรมสักครั้งเดียว มีแต่ตั้งพระมหาอุปราช

ว่าด้วยประเพณีตั้งกรมเจ้านาย

ราชประเพณีตั้งกรมเจ้านายเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา
เป็นราชธานี จะทำอย่างไรไม่ปรากฏชัด ได้หลักฐาน
ปรากฏแต่ว่า มีการตั้งอภิเษกอย่าง ๓ กับได้พระราช
ทานพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏอย่าง ๓ ส่วนราชการ
มิปรากฏเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
จะโปรด ฯ ให้อุปราชอภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ

หน้่านภาดยั ฐันเป็นพระมหาอุปราชนั้น โปรด ฯ ให้ทำ
 การพระราชพิธีตามแบบอย่างครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
 ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าตากยาเชอเจ้าฟ้าอุทุมพร กรม
 ขุนพรพินิต เป็นพระมหาอุปราช แบบแผนที่เขา
 เป็นตัวอย่างนี้ ก็เห็นจะไม่ตรงกับแบบอย่างครั้งกรุง
 ศรีอยุธยาในรัชกาลก่อน ๆ ฐันไป ด้วยเมื่อสมเด็จพระ
 เจ้าบรมโกศทรงตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต เป็นพระ
 มหาอุปราชนั้น เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตไม่มีวังต่างหาก
 ประทับอยู่ที่ตำหนักกระต่าย ในพระราชวังหลวง จึง
 ทำการพระราชพิธีที่พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ในพระราช
 วังหลวง เป็นแต่แห่สมเด็จพระเจ้าตากยาเชอ แต่ตำหนัก
 มายังที่ทำการพิธีทุกวันจนตลอดงาน สันนิษฐานว่า ถ้า
 เจ้านายที่จะเป็นพระมหาอุปราชเสด็จประทับอยู่วังต่างหาก
 ก็เห็นจะทำการพระราชพิธีพระราชวังบวร และแห่เจ้า
 นายพระองค์นั้นจากวังที่ประทับ ไปยังที่ทำการพิธีใน
 พระราชวังบวร แต่ต้องเสด็จเข้ามารับพระราชทานพระ

สู่พรรณบัฏในพระราชวังหลวง ประเพณีการตั้งกรมในกรุง
 รัตนโกสินทร ส่วนการอุปราชภิเษกครั้งพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นพระมหาอุปราช มีรายการ
 ปราบกฏอยู่ในจดหมายเหตุกรมอาตักษณั์ กรมพระสัสมต
 อมรพันธุ์ ได้ทรงนำมาเรียบเรียงไว้ในหนังสือเรื่องตั้งพระ
 บรมวงศ์านุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร โดยพิศดาร ปราบกฏว่า
 ได้ใช้ระเบียบการคราวนั้นเป็นแบบอย่างสำหรับการพระราช
 พิธีอุปราชภิเษกในรัชกาลหลัง ๆ ต่อมา แกะไขเพียง
 แต่ตั้งพระราชพิธีที่พระราชวังบวร ให้เจ้านายซึ่งจะรับ
 อุปราชภิเษกจากพระราชวังหลวง ขึ้นไปยังที่ทำการพิธี
 ทุก ๆ วัน จนถึงวันเฉลิมพระราชมนเทียร แต่เมื่อ
 รัชกาลที่ ๕ นั้น เพราะทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระ
 บรมเดชาเจ้ายู่หัวเป็นอย่างพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์ ๑
 จึงโปรด ฯ ให้เสด็จขึ้นไปประทับอยู่ณพระบวรราชวัง
 ตั้งแต่ก่อนทำพระราชพิธีบวรราชภิเษก หาได้แต่เสด็จ
 ไปจากพระราชวังหลวงเหมือนอย่างกรมพระราชวังบวร
 สถานมงคลไม่

ส่วนประเพณีการตั้งกรมเจ้านายอื่น ๆ นั้น พิเคราะห์ดู
 ตามความที่ปรากฏในจดหมายเหตุอาตักษณ์ ดูเหมือน
 เมื่อในรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ จะไม่ได้
 พระราชทานพระสุพรรณบัฏต่อพระหัตถ์ และไม่มีประกาศ
 เป็นแต่เมื่อมีรับสั่งให้เลื่อนกรมหรือตั้งกรมเจ้านายพระองค์
 ใด เจ้าพนักงานก็มีหมายรับสั่งให้ประชุมเสนาบดีและ
 อาตักษณ์จารึกพระสุพรรณบัฏ ครั้นจารึกแล้วก็เข้าทูล
 ไล่พานรักษาไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 จนถึงวันกำหนดงาน จึงเชิญพระสุพรรณบัฏไปตั้งใน
 มณฑลพิธีทิวังของเจ้านาย ในเย็นวันนั้นพระสงฆ์
 สวดมนต์ รุ่งขึ้นเวลาย่ำเข้าเฝ้าพระ ครั้นถึงเวลาฤกษ์ เจ้า
 นายที่จะได้เลื่อนกรมหรือรับกรมนั้นก็เสด็จเข้าสู่ที่ตรง
 อภิเชก ครั้นเสร็จแล้วอาตักษณ์จึงเชิญพระสุพรรณบัฏ
 มอบถวายในที่ทำการพิธี เมื่อเสร็จพิธีแล้ว เจ้านาย
 พระองค์นั้นจึงเสด็จเข้าไปเฝ้าถวายดอกไม้รูปเทียน

ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงแก้ไขประเพณีการตั้งกรม เหตุ
ด้วยทรงพระราชปรารภว่า เจ้านายที่เลื่อนกรมและรับกรม
ชั้นแรกนั้น เป็นชั้นพระเจ้าบรมวงศ์และพระเจ้ายาเธอโดย
มาก จึงเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพระสุพรรณบัฏ
ถึงวัง และเพิ่มการประกาศยกย่องความชอบให้อาตักษณ์
อ่านเมื่อก่อนพระราชทานพระสุพรรณบัฏด้วย อันประเพณี
การอ่านประกาศเมื่อทรงสถาปนาพระเกียรติยศนี้ ได้พบใน
หนังสือเก่าก่อนรัชกาลที่ ๕ มีแต่ในการทรงตั้งสมเด็จพระ
สังฆราชกับสมเด็จพระวันรัตน์ บางที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรด ฯ ให้ขยายประเพณีนั้นมาใช้
ในการตั้งกรมเจ้านายด้วย แต่มิได้เสด็จไปพระราชทาน
พระสุพรรณบัฏถึงวังทั่วไปทุกพระองค์ ค่างกรมวังหน้า
และพระองค์เจ้าตงนั้น เมื่อทำพิธีที่วังแล้วโปรด ฯ ให้เข้าไป
รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏต่อพระหัตถ์ที่ในพระบรม
มหาราชวัง ในเวลาเดียวกับถวายดอกไม้ธูปเทียน ประ
เพณีการตั้งกรมซึ่งทรงแก้ไขในรัชกาลที่ ๕ คงใช้ต่อมา

ในรัชกาลที่ ๕ จน พ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบฝ่าฝืนของชุดีพระบาทว่า การที่ทำพิธีรับและเดือนกรมที่วงเจ้านายนั้น เป็นการเปิดองและเดือนก่อนแก่เจ้านาย ที่จะได้เดือนและรับกรมอยู่ทั่วกันมีมากก็น้อย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนประเพณีการเดือนและตั้งกรม มาทำในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรกเมื่องานฉลองวันที่ในรัชกาลครบหมื่นวันต่อมาโปรดฯ ให้ทำในพระราชพิธีฉัตรมงคล ตั้งนำพระพุทธรูปและพระสุพรรณบัฏในพระแท่นมณฑล ถือเอาการสวดมนต์ ในห้องพระโรงเป็นสวดมนต์ตั้งกรมด้วย รุ่งขึ้นเสด็จออกห้องพระโรง พระราชทานนำพระพุทธรูปอภิเชกและพระสุพรรณบัฏแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ที่เดือนและรับกรมในที่มหาสมามคม เป็นประเพณีสืบต่อมาจนทุกวันนี้

